

Modal Forms for Permission in Gilaki: A Historical Approach

Elahe Hoseyni Matak¹
Mojtaba Monshizadeh²
Ehsan Changizi^{3*}

Abstract

In Gilaki, four forms are used to express permission: *vâhâštân*, *bedâ*, *benə* and *tânəstân*. Some of these forms indicate the issuance of permission and some indicate the request for permission. These forms are the result of the grammaticalization of the forms that had lexical functions in the old periods of Iranian languages. In this article, the process of grammaticalization of the forms which represent permission has been investigated based on the data from Avestan, Old Persian, Middle Persian, and Persian literary texts. In most languages, permission is represented either through the grammaticalization of verbs that imply abandoning and leaving or through the grammaticalization of verbs that imply the concept of ability and are also used to express probability. In the Gilaki, the forms *vâhâštân* and *bedâ*, from the root *harz / hard*, which means "to leave", survived in the old period of Iranian languages. *Benə*, from the infinitive *nehan*, in addition to the lexical meaning of "putting", was used in a stage of language evolution to express the meaning of "leaving" and then its imperative verb was grammaticalized to express the concept of permission. *Tânəstân* is also from the root *tav* meaning "to be able" in the old period of Iranian languages. This form in the course of evolution, in addition to the modal concept of ability, is also used to express possibility and permission.

Keywords: grammaticalization, Gilaki, modality, permission.

Extended Abstract

1. Introduction

Expression of permission is one of the modalities which is represented in Gilaki by *vâhâštân*, *bedâ*, *benə* and *tânəstân*. In this paper, we intend to examine these

1. PhD Student in Linguistics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
(elahehmatk@gmail.com)

2. Professor in Linguistics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
(monshizadeh@atu.ac.ir)

*3. Associate Professor in Linguistics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
(Corresponding Author: ehsan.changizi@atu.ac.ir)

linguistic forms from the grammaticalization point of view, and by using the diachronic data of Iranian languages.

2. Theoretical framework

According to Bybee (1994), there are two ways to express the concept of permission diachronically: first, the grammaticalization of the verbs that mean "to allow" and "to have permission", and second, the development of the verbs which imply physical and mental ability into root possibility and then into the concept of permission. During the process of development, the concept of ability includes all external and internal conditions that make the occurrence of things possible and all the social and physical conditions that enable or allow the agent and the speaker to do something. In addition, in many languages of the world, the verbs which mean "to leave", and "to abandon", have developed into forms to express permission.

3. Methodology

Gilaki data for permission requests and permit issuance is provided by the field method, and based on the linguistic intuition of one of the authors. By using data from Avestan, Old Persian, Middle Persian and post-Islamic Persian literary texts, we have shown what functions the forms of expressing the concept of permission have had in the past periods of Iranian languages and what changes they have gone through to become grammatical tools for expressing permission in Gilaki.

4. Results & Discussion

Vâhâštân is composed of the prefix *vâ-* and the infinitive *hâštân*, which means "to put", "to leave", "to abandon" and "to allow" and its present stem is *vâhal-*. *Hâštân* is the residual from the *harz/hard* root, in old Persian and Avestan, which means "to leave", or "to abandon". In Middle Persian and Persian literary texts, *hišt* and its present stem *hil-*, are used to indicate abandoning and leaving objective and abstract things and also the process of doing things. Using the verb in contexts where abandoning something is done to achieve a specific goal, has gradually caused the verb to lose its original meaning, abandon, and acquire the meaning of permission. In the majority of middle Persian sentences, the action that is permitted to be done through the use of the verb *hištan*, or the specific purpose for which the use of *hištan*, allows its fulfilment or non-fulfilment, is presented in the form of complete and non-complete infinitives. In Persian literary texts, *hištan* is used pre-verbally, within a subordinate clause and with a conjunction. In Gilaki, the conjunction has been removed from the beginning of the subordinate clause and *vâhâštân* is used both to issue permits and to request permission.

Bedâ is another form in Gilaki for asking permission. This form is obtained through phonological reduction and the loss of morpheme boundary in the phrase **be hel tâ*. The infinitive *nehan*, means, "to put something somewhere", "to permit" and "to abandon". *Bene*, the imperative form with the prefix *be*, is used for asking permission.

Bene, the imperative form with the prefix *be*, is used for asking permission. In the old period of Iranian languages this verb, from the root *dâ* and the prefix *ni-*, is used to mean "put something somewhere". In middle Persian, both the present stem *nih-* and the past stem *nihâd* are used with the same meaning. In Persian literary texts, *nihadan*, without locative adverbs means, "to abandon", "to leave", and sometimes "to leave alone, to give up", is used with the conjunction *tâ* and a subordinate clause. Abandoning and leaving something when it is done to accomplish a task or achieve a specific goal, has caused the interpretation of allowing and asking for permission in the mind of the language speakers. In Gilaki *bene* is used to represent asking for permission by moving to the initial position of the sentence and removing the conjunction.

Tânâstân simultaneously represents the concepts of physical and mental ability, possibility and permission. This verb is a residual of the root *tav* in old Persian and Avestan, which means "to have the ability ". In middle Persian, *tuwân* and *tuwânist* have been common to denote the concept of physical and mental ability. Ability also implies the concept of possibility. The ability to do something is the possibility and probability of its occurrence. Therefore, the concept of the ability to do something also implies the possibility of its realization. In middle Persian *tuwân*, in some contexts especially in interrogative contexts has represented permission. In these contexts, *tuwân* describes a condition in which the agent or the speaker can do something. Gradually, with the expansion of the use of this verb to express such concepts in Gilaki, *tânâstân* is used to issue and request permission.

5. Conclusion & Suggestions

The forms of expressing modal concepts in all languages have emerged through the grammaticalization of two lexical forms, the first of which are the verbs which mean "to abandon", and "to leave". *Vâhâstân*, *bedâ* and *benâ* are such verbs. *Bedâ* and *vâhâstân* the residual forms from the root *harz/hard*, lose their lexical meanings and are only used grammatically. The lexical meaning and grammatical function of *nehan* coexist with each other. This verb, from the root *da* and with the prefix *ni-*, originally meant "to put" and then has obtained the meaning of "to abandon", and in Gilaki, its imperative form has been used to express permission. The second way of representing the concept of permission is verbs that imply the concept of ability and are used in a stage of development to express the concept of possibility. In Gilaki *tânâstân* a residual form of the root *tav* is used to express ability, possibility and permission.

Selected Bibliography

- Abualqasemi, M. 1994. *Stems of Dari Persian Verbs*, Tehran: Ghoghnu. [In Persian].
- Bartholomae, C. 1961. *Altiranisches Wörterbuch*. Berlin: W. De Gruyter.
- Brunner, Ch. j. 1977. *A Syntax of Western Middle Iranian*. Delmar, New York: Caravan Books.
- Bybee, J. L., Perkins R. D. & Pagliuca, W. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Vol. 196. Chicago: University Press.
- Bybee, J. L. and Fleischman, S. 1995. "Modality in grammar and discourse". In Bybee, J. L. and S. Fleischman (eds), *Modality in grammar and discourse*, 1-17, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Heine, B. 2003. "Grammaticalization". In B.D. Joseph & R.D. Janda (eds.). *The Handbook of Historical Linguistics*, 575-601. Blackwell Publishing.
- Heine, B. & T. Kuteva. 2004. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: University Press.
- Hopper, P. J. 1991. "On Some Principle of Grammaticalization". In E. C. Traugott and C. Heine (eds.). *Approaches to Grammaticalization*, 1/17-35. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins publishing company.
- Hopper, P.J. & Traugott, E.C. 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: University Press.
- Rastorgueva, V.S., Kerimova, A.A., Mamedzade, A.K., Pireiko, L.A. & Edel'man, D.I. 2012. *The Gilaki Language*. Uppsala: University Press.

How to cite:

Hoseyni Matak, E., Monshizadeh, M. & Changizi, E. 2022. "Modal Forms for Permission in Gilaki: A Historical Approach". *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*, 1(13): 237-263. DOI:10.22124/plid.2023.23511.1620

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

نگاهی تاریخی به صورت‌های بیان وجه اجازه در گیلکی

احسان چنگیزی^۱

مجتبی منشی‌زاده^۲

الهه حسینی ماتک^۳

چکیده

در گیلکی، چهار صورت زبانی برای بیان وجه اجازه به کار می‌رود: *tânəstən* و *benə .bedâ .vâhâštən*. برخی از این صورت‌ها بر صدور اجازه و برخی بر درخواست اجازه دلالت دارند. این ابزارها حاصل دستوری‌شدگی صورت‌هایی هستند که در دوره‌های پیشین زبان‌های ایرانی، کارکرد واژگانی داشته‌اند. در این مقاله، روند دستوری‌شدگی ابزارهای بیان وجه اجازه براساس داده‌های زبان اوستایی، فارسی باستان، فارسی میانه و متون ادب فارسی بررسی شده‌است. در غالب زبان‌ها، وجه اجازه یا با دستوری‌شدگی فعل‌هایی که بر رهاکردن و ترک کردن دلالت دارند، بازنمایی می‌شود یا با دستوری‌شدگی فعل‌هایی که بر مفهوم توانایی دلالت دارند و برای بیان احتمال نیز به کار می‌روند. صورت‌های زبانی *bedâ* و *vâhâštən* از ریشه *harz/hard* به معنی رهاکردن در دوره باستان زبان‌های ایرانی بازمانده‌اند. *benə* از مصدر *nehan* است که علاوه بر معنی واژگانی «قرار دادن»، در مرحله‌ای از تحول زبان برای بیان معنی «رهاکردن» به کار رفته و سپس، فعل امر آن برای بیان مفهوم اجازه دستوری شده‌است. *tânəstən* نیز از ریشه *tav* به معنی «توانایی داشتن» در زبان‌های دوره باستان است که در سیر تحول، علاوه بر مفهوم وجهی توانایی، برای بیان احتمال و اجازه نیز به کار رفته‌است.

واژگان کلیدی: دستوری‌شدگی، گیلکی، وجه، اجازه.

-
۱. دانشجوی دوره دکتری زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. elahehmatk@gmail.com
۲. استاد گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. monshizadeh@atu.ac.ir
۳. دانشیار گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. (نویسنده مسؤل) ehsan.changizi@atu.ac.ir

۱- مقدمه

وجه مقوله‌ای انتزاعی برای بیان اندیشه، تفکر و احساس انسان و روشی برای بیان ذهنیات و دیدگاه‌های او در قالب زبان است که می‌تواند به لحاظ صوری در سطح جمله، کوچک‌تر از جمله یا حتی در سطحی بزرگ‌تر، نظیر گفتمان بررسی شود. وجه گستره وسیعی از مفاهیم نظیر واقعیت، قطعیت، اعتبار، امکان، ضرورت، استنتاج، احتمال، تأکید، تردید، توانایی، میل و خواست، آرزو، امر و فرمان، اجازه و مانند آن را در بر می‌گیرد. این مفاهیم گاه در صرف فعل و گاه با صورت‌های مختلف زبانی نظیر افعال و قیود وجهی بروز یافته‌است. در مقالات نویسندگان فارسی‌زبان، برای دلالت بر چنین مفهومی اصطلاح «وجهیت»^۱ به کار رفته‌است. در این مقاله، آنچه را غالباً «وجهیت» نامیده شده، «وجه» و اصطلاح دیگر را «وجه فعلی»^۲ نامیده‌ایم.

در مطالعات زبان‌شناختی، وجه مقوله‌ای دستوری است که می‌توان آن را به صورت نظام‌مند و به لحاظ واجی، صرفی، نحوی، معنایی و کاربردشناختی مطالعه کرد (Palmer, 2001: 1). برخی از صورت‌های زبانی که برای بیان وجه و مفاهیم وجهی به کار می‌روند، در گذشته زبان دستوری-شدگی به ابزاری دستوری برای بیان وجه بدل شده‌اند.

یکی از مفاهیم وجهی بیان مفهوم اجازه است که در زبان گیلکی با چندین صورت زبانی بازنمایی می‌شود. در این مقاله برآنیم تا این صورت‌های زبانی را از منظر دستوری‌شدگی و با استفاده از داده‌های تاریخی زبان‌های ایرانی بررسی کنیم. مسأله اصلی این پژوهش آن است که ابزارهای بیان وجه اجازه در زبان گیلکی، در گذشته زبان چه کارکردی داشته و چگونه برای بازنمایی این مفهوم به کار رفته‌اند.

پس از مروری بر پیشینه تحقیق در مورد وجه و انواع آن و نیز بیان مبانی نظری دستوری‌شدگی، داده‌های زبان گیلکی را برای بیان مفهوم وجهی اجازه ذکر خواهیم کرد. سپس، با استفاده از داده‌های زبان اوستایی، فارسی باستان، فارسی میانه و متون ادب فارسی پس از اسلام، نشان خواهیم داد که این صورت‌های زبانی در گذشته زبان‌های ایرانی چه کارکردی داشته‌اند و چه تحولاتی را از سر گذرانده‌اند تا به ابزار دستوری برای بیان مفهوم وجهی اجازه در زبان گیلکی بدل شده‌اند. داده‌های این پژوهش به روش میدانی و با شم زبانی یکی از نویسندگان فراهم شده‌است.

1. modality
2. mood

۲- پیشینه تحقیق

نخستین بار، کریستن سن^۱ (۱۳۷۴) به شیوه بازنمایی وجه در زبان گیلکی اشاره کرده و پیشوندهای فعلی -vâ- و -bu- را ابزار بیان آن دانسته‌است. برای نمونه، او صورت *vâparse bim* (پرسیده باشم) را معادل وجه التزامی در فارسی، و مشخصاً صورت *vâ* را پیشوند فعلی و ابزار بیان وجه التزامی دانسته‌است.

راستارگویوا^۲ و دیگران (2012)، به افعال وجهی^۳ در گیلکی اشاره و به‌طور خاص از دو صورت *vâsti*، *vâstøn* و *vâ* برای بیان الزام و اجبار، و *šâsti*، *šâstøn* و *šâ* برای بیان امکان و احتمال، نام برده و مثال‌هایی ذکر کرده‌اند.

کوهکن و گلفام (۱۴۰۰) وجه‌نمایی عناصر معادل «باید» را در تعدادی از زبان‌های ایرانی غربی نو، از جمله گیلکی، در چارچوب رده‌شناختی بررسی کرده و به صورت‌های *vâsti*، *vâsi* و *vâ* در گیلکی پرداخته و آنها را به معنای خوشایندبودن، میل داشتن و بایستن دانسته‌اند. همچنین، با مبنا قرار دادن راستارگویوا (2012: 132) و پورهادی (۱۳۹۶: ۲۰۲)، معتقدند که صورت *vâ* برای بیان الزام و اجبار در زمان حال و صورت *vâsti* برای بیان الزام و اجبار در زمان گذشته رایج بوده، اما امروزه تمایز بین این دو صورت از نظر زمان دستوری از بین رفته و این دو به جای هم به کار می‌روند.

از جمله آثاری که وجه را در گیلکی از منظر تاریخی بررسی کرده‌اند، مقاله تجربیه‌کار عربانی و دیگران (در حال انتشار) است. آنان روند دستوری‌شدگی فعل وجهی *vâstøn* را در گیلکی، براساس چارچوب دستوری‌شدگی هاپر^۴ (1991) بررسی کرده‌اند. در این مقاله با کاربرت چارچوب نظری دستوری‌شدگی، نویسندگان به این نتیجه رسیده‌اند که مهم‌ترین حاصل دستوری‌شدگی فعل وجهی *vâstøn* در گیلکی، تبدیل آن به پیشوند نفی *nava* است و این مسأله زبان گیلکی را از سایر زبان‌های ایرانی متمایز می‌سازد.

در مقاله‌ای دیگر، صبوری و شریفی (۱۴۰۰) ویژگی معنایی فعل‌های وجهی در گونه گیلکی سیاهکلی را بر مبنای طبقه‌بندی پالمر^۵ (1997) بررسی و توضیحات ریشه‌شناختی درباره هر یک ارائه کرده‌اند. آنان تصریف‌پذیری و متمم این افعال را معرفی کرده و نگاشت معنایی هر یک را به دست داده‌اند.

1. Christensen
2. Rastorgueva
3. modals
4. Hopper
5. Palmer

در زبان فارسی، به وجه و افعال وجهی از منظر تاریخی و دستوری‌شدگی بیشتر توجه شده است. محمودی بختیاری (۱۳۸۷)، ساخت‌واژه افعال وجهی «باشد» و «شاید» را از منظر سیر تحول کارکرد آن بررسی کرده و به ریشه این دو فعل در دوره باستان زبان‌های ایرانی، صورت‌های این دو فعل در متون فارسی میانه و شیوه کاربرد آنها در متون ادبی پرداخته است. همایونفر (۱۳۹۲) افعال وجهی زبان فارسی را مانند باید، شاید، توانستن و شدن از منظر درجه و میزان دستوری‌شدگی بررسی کرده است.

صبوری (در حال انتشار) ویژگی‌های معنایی فعل‌های وجهی فارسی میانه زردشتی را براساس تقسیم‌بندی پالمر بررسی کرده و به رفتارهای نحوی آنها پرداخته است.

۳- مبانی نظری

در این بخش، نخست مقوله وجه و نظر محققان مختلف درباره انواع آن را بررسی می‌کنیم و سپس، به دستوری‌شدگی و سازوکار آن اشاره خواهیم کرد.

۳-۱- وجه

لاینز^۱ (۱۹۷۷)، پالمر (۱۹۸۶) و بایبی^۲ و دیگران (۱۹۹۴) وجهیت را دیدگاه و نگرش گوینده درباره نحوه وقوع فعل و وضعیت امور^۳ می‌دانند که می‌تواند به شیوه‌های گوناگون در زبان بازنمایی شود؛ گاه وندی به فعل متصل می‌شود که نشان‌دهنده وجه‌های اخباری^۴، التزامی^۵، تمنایی^۶ و امری^۷ است، مانند شیوه بازنمایی وجه در زبان‌های اوستایی و فارسی باستان. این شیوه بازنمایی را وجه فعلی^۸ می‌گویند (Lyons, 1977: 307). گاهی هم این مفهوم با افعال وجهی یا صورت‌های واژگانی، چون اسم، قید، صفت و یا با ابزارهای نحوی نشان داده می‌شود. این شیوه از بازنمایی وجه را در فارسی وجهیت^۹ خوانده‌اند (اخلاقی، ۱۳۸۶؛ عموزاده و رضایی، ۱۳۹۱).

زبان‌شناسان دسته‌بندی‌های گوناگونی از انواع وجه به دست داده‌اند. رایج‌ترین آنها، دسته‌بندی لاینز (۱۹۷۷) و پالمر (۱۹۸۶) است که با الهام از الگوی فونرایت^{۱۰} (۱۹۵۱) انجام

1. Lyons
2. Bybee
3. state of affairs
4. indicative
5. subjunctive
6. optative
7. imperative
8. mood
9. modality
10. von wright

شده‌است. پالم (1986) وجه را به سه دسته معرفتی^۱، تکلیفی^۲ و پویا^۳ تقسیم می‌کند. وجه معرفتی به قضاوت گوینده و حدس، استنتاج و استدلال او در مورد اطمینان و یا عدم اطمینانش از وضعیت تحقق یک گزاره دلالت می‌کند. وجه تکلیفی به موقعیتی اشاره دارد که در طی آن گوینده اجازه‌ای صادر می‌کند، الزامی وضع می‌نماید و یا قول و تهدیدی را بیان می‌کند. وجه پویا نیز به بیان امکان، توانایی یا تمایل گوینده می‌پردازد. پالم در اثر دیگر خود (2001)، در دسته‌بندی پیشین تجدیدنظر کرده‌است. او وجه را به دو گروه گزاره‌ای^۴ و رخدادی^۵ تقسیم کرده‌است: وجه گزاره‌ای قضاوت گوینده در مورد ارزش صدق گزاره است و خود به دو دسته معرفتی و گواه‌نما^۶ تقسیم می‌شود. وجه رخدادی نیز رویکرد گوینده نسبت به رخدادی بالقوه است که هنوز تحقق نیافته و خود به دو زیرگروه تکلیفی و پویا تقسیم می‌گردد. کوتس^۷ (1983) وجه را به دو دسته کلی ریشه‌ای^۸ و معرفتی تقسیم می‌کند. وجه ریشه‌ای در دسته‌بندی او خود به دو بخش تکلیفی و پویا تقسیم می‌شود.

بایبی و همکاران (1994) انواع وجه را معرفتی، پیرو^۹، عامل‌محور^{۱۰} و گوینده‌محور^{۱۱} می‌دانند. وجه معرفتی درجه تعهد گوینده به صدق گزاره^{۱۲} را نشان می‌دهد. سه مفهوم ذیل این نوع از وجهیت وجود دارند: امکان^{۱۳}، احتمال^{۱۴} و استنباط یقینی^{۱۵}؛ در حالت اول ممکن است گزاره صادق باشد، در دومی احتمال صدق گزاره بیشتر است و در سومی، استنباط یقینی نشان می‌دهد که گوینده برای مفروض دانستن صدق گزاره مدارک و شواهدی دارد (ibid: 179-180). وجه پیرو نیز در دیدگاه بایبی به معنای کاربرد وجه عامل‌محور و معرفتی در گونه‌ای خاص از بندهای پیرو نظیر بند متمم^{۱۶}، بند هدف^{۱۷} و بند تصدیقی^{۱۸} است (ibid: 180). وجه عامل‌محور

1. epistemic
2. deontic
3. dynamic
4. propositional
5. event modality
6. evidential
7. Coates
8. root
9. subordinating
10. agent oriented
11. speaker oriented
12. the truth of the proposition
13. possibility
14. probability
15. inferred certainty
16. complement clause
17. purpose clause
18. concessive clause

شرایطی (داخلی^۱ یا خارجی^۲) را که بر کنش عامل اثر می‌گذارند گزارش می‌کند و مفاهیمی چون اجبار^۳، الزام^۴، توانایی^۵، میل^۶، اجازه^۷ و احتمال ریشه‌ای^۸ را شامل می‌شود (ibid: 177-179). این نوع از وجهیت را می‌توان با به‌کارگیری هر دو نوع تکواژ دستوری و واژگانی نشان داد. در دیدگاه بایبی، وجه گوینده‌محور تنها به توصیف وجود شرایطی بر روی عامل نمی‌پردازد، بلکه اجازه می‌دهد تا گوینده شرایطی را بر مخاطب خود تحمیل کند. از این‌رو، این نوع از وجه شامل انواعی از کارگفت‌ها می‌شود. وجهیت گوینده‌محور در وهله اول شامل ترغیبی‌ها می‌گردد؛ ترغیبی‌ها پاره‌گفت‌هایی هستند که نقش آنها نه ارائه گزارشی از کنش، بلکه برانگیختن کنش است و می‌توان از آنها در ایجاد اجبار، درخواست و صدور اجازه استفاده کرد. دو کاربرد اخیر ترغیبی‌ها در پالم (1974)، لاینز (1977) و کوتس (1983) با عنوان subjective توصیف شده‌است. بایبی و همکاران (1994: 177-179) مفهوم وجهی اجازه را نیز در زمره مفاهیم ترغیبی قرار می‌دهند. از دیگر مفاهیم موجود در ذیل عنوان وجهیت گوینده‌محور می‌توان از صورت‌های امری، نهی^۹، تمنایی، تشویقی^{۱۰}، تحذیری^{۱۱} و اجازه‌ای^{۱۲} یاد کرد (ibid: 177-179).

بایبی و همکاران (ibid: 179-180) مفهوم وجهی اجازه را در هر دو دسته‌بندی وجه عامل‌محور و وجه گوینده‌محور طبقه‌بندی کرده‌اند. اگر مفهوم موردنظر درخواست اجازه باشد، در زمره ترغیبی‌ها و زیرمجموعه وجه گوینده‌محور قرار می‌گیرد و اگر مفهوم اجازه دادن و صدور اجازه مدنظر باشد، مفهوم وجهی موردنظر ذیل عنوان وجه عامل‌محور قرار می‌گیرد (Bybee & Fleischman, 1995: 5-8).

به اعتقاد بایبی (1985: 191-196)، مقوله وجه به بهترین شکل ممکن می‌تواند به صورت مجموعه‌ای از کارکردهایی که به لحاظ در زمانی مرتبطاند، نشان داده شود. او بر آن است که درک واقعی از مفهوم وجه از طریق مطالعه این ارتباطات در زمانی^{۱۳} پدید می‌آید. بایبی دو شیوه برای ابزارهای بیان مفهوم اجازه مطرح کرده‌است؛ نخست دستوری‌شدگی فعلی که معنای

-
1. internal
 2. external
 3. obligation
 4. necessity
 5. ability
 6. desire
 7. Permission
 8. Root Possibility
 9. Prohibitive
 10. Hortative
 11. Admonitive
 12. Permissive
 13. Diachronic relations

«اجازه‌داشتن و اجازه‌دادن» دارد (Bybee, 1994: 191) و دیگری تحول مفهوم احتمال ریشه‌ای. او برای این سیر تحول، صورت‌های *may* و *can* را در انگلیسی به عنوان شاهد ذکر می‌کند (ibid: 189-194). از سوی دیگر، فعل‌هایی با معنی «رها کردن، ترک کردن» در بسیاری از زبان‌های جهان به ابزاری برای بیان مفهوم اجازه بدل شده‌اند (Heine & Kuteva, 2004: 193).

مفهوم توانایی فیزیکی با توانایی ذهنی همراه است؛ چراکه در انجام بسیاری از اعمالی که نیازمند توانایی فیزیکی‌اند، تا اندازه‌ای توانایی ذهنی نیز نیاز است. برای مثال برای راندن یک اتومبیل علاوه بر توانایی فیزیکی راندن آن، آگاهی از چگونگی راندن اتومبیل ضروری خواهد بود یا برای صحبت کردن به انگلیسی علاوه بر توانایی فیزیکی صحبت کردن، باید تا اندازه‌ای به دانش ذهنی این زبان نیز مجهز بود. بایبی و دیگران (1994: 187-195) این روند را در تحول دو صورت *may* و *can* در انگلیسی توضیح می‌دهند. آنها معتقدند که منبع واژگانی برای *may* صورتی با معنای قدرت و توان فیزیکی بوده‌است. فرایند بسط معنایی به تدریج باعث شده که این صورت هم در بافت‌هایی که بر توانایی فیزیکی و هم در بافت‌هایی که بیانگر توانایی ذهنی‌اند به کار رود و با پیشروی در این مرحله از تحول، بافت‌هایی پدید آمده که صورت زبانی *mæg* در آنها، هر دو مفهوم توانایی فیزیکی و ذهنی را به‌طور هم‌زمان بازنمایی می‌کرده‌است و این امر باعث شده تا تمایز صوری میان ابزارهای بیان توانایی فیزیکی و ذهنی از میان برداشته شود و مفهوم وسیع‌تری شکل گیرد که انواع توانایی را به مفهوم عام آن، اعم از ذهنی، فیزیکی، اجتماعی و غیره، شامل شود. در این مرحله، با مفهوم وجهی احتمال ریشه‌ای مواجه‌ایم که به تعریف بایبی و دیگران (ibid: 178) عبارت‌است از توانایی در شکل کلی و عمومی آن که تنها به شرایط درونی محدود نمی‌شود؛ بلکه شرایط بیرونی که وقوع امری را محتمل می‌سازد، در بر می‌گیرد. همین روند برای صورت *can* نیز قابل تصور است، با این تفاوت که منبع واژگانی اولیه برای *can* صورت‌هایی با معنای دانستن و فهمیدن‌اند که بر توانایی ذهنی دلالت می‌کنند.

هر دو صورت *may* و *can* با پشت‌سر گذاشتن این مراحل و تحول به احتمال ریشه‌ای، نهایتاً به مفهوم اجازه تحول می‌یابند. بدین صورت که شرایط کلی، مانند شرایط اجتماعی و فیزیکی، عامل یا گوینده را به انجام کاری توانا می‌سازد!

بایبی (1994) تأکید دارد که در روند تحول صورت‌هایی که بر توانایی دلالت دارند، به صورت‌هایی که مفهوم اجازه را بازنمایی می‌کنند، وجود مرحله میانی تحول، یعنی احتمال

ریشه‌ای، ضروری است و این تحول مستقیماً از توانایی به اجازه نمی‌تواند صورت پذیرد. به بیان دیگر، نمی‌توان به لحاظ هم‌زمانی صورتی را یافت که بیانگر مفهوم توانایی و اجازه باشد، اما برای بیان مفهوم احتمال ریشه‌ای به‌کار نرود. تحول مفهوم توانایی به اجازه یکی از نمونه‌های رایج در زبان‌های دنیاست (Heine & Kuteva, 2004: 27).

۳-۲- دستوری‌شدگی

دستوری‌شدگی فرایندی است که طی آن واحدهای واژگانی در بافت‌های مشخص، کارکرد دستوری برعهده می‌گیرند یا حتی صورتی دستوری نقش‌های دستوری جدیدتری برعهده می‌گیرد و در نتیجه دستوری‌تر می‌شود (Hopper & Traugott, 2003: 18). دستوری‌شدگی را می‌توان از دو منظر هم‌زمانی^۱ و در زمانی بررسی کرد. صورت‌هایی را که در معرض فرایند دستوری‌شدگی قرار گرفته‌اند، می‌توان در درون پیوستار دستوری‌شدگی نشان داد. در این پیوستار که به آن طیف^۲ و زنجیره دستوری‌شدگی^۳ نیز گفته‌اند، صورت‌های واژگانی در یک سو و صورت‌های دستوری (تر) در سوی دیگر قرار می‌گیرند (Hopper & Traugott, 2003: 18; Heine, 2003: 598). دستوری‌شدگی سازوکارهای متنوعی را شامل می‌شود؛ یکی از مهم‌ترین آنها معنی‌باختگی^۴ است (Hopper & Traugott, 2003: 94-95; Heine, 2003: 579). صورت‌های واژگانی در طی زمان مؤلفه‌های معنایی خود را از دست می‌دهند و معنای آنها تغییر می‌کند. ممکن است مرحله‌ای میانی وجود داشته باشد که در آن چندمعنایی^۵ پدید آید و هر دو معنی اصلی و جدید، در زبان به‌کار روند (Hopper & Traugott, 2003: 49; Heine, 2003: 589-590). بدین ترتیب، ابتدا صورت‌های زبانی چندمعنا می‌شوند؛ سپس، مؤلفه‌های معنایی اصلی خود را از دست می‌دهند و تدریجاً در بافت‌های جدیدی به‌کار می‌روند^۶. سرانجام، مقوله خود را از دست می‌دهند^۷ و کارکرد دستوری برعهده می‌گیرند (Heine, 2003: 579-580). تکرار یا افزایش کاربرد صورت زبانی، در تحول و از دست دادن مؤلفه‌های معنایی نقش دارد. وقتی واژه‌ای مکرراً در زبان به‌کار رود، اهل زبان به آن عادت می‌کنند و این سبب می‌شود تأثیر و نفوذ آن از میان برود و در بافت‌های جدیدتری به‌کار رود و در نتیجه، روند دستوری‌شدگی آن شتاب گیرد (Bybee, 2015: 133).

-
1. synchronic
 2. cline
 3. grammaticalization chain
 4. bleaching
 5. polysemy
 6. extension
 7. decategorialization

ممکن است صورتهای دستوری شده نشانه‌هایی از معنی اولیه یا برخی معانی دیگر را حفظ کنند و در کارکرد دستوری خود به نحوی بازتاب دهند؛ مثلا صورت زبانی *will* در زبان انگلیسی هم زمان آینده را نشان می‌دهد و هم ممکن است معنی «تیت یا میل به انجام کار» را بازنمایی کند. در بسیاری از موارد نیز صورت اصلی می‌تواند با صورت دستوری شده همزیستی^۱ داشته باشد و به‌عنوان یک عنصر واژگانی مستقل به حیات خود ادامه دهد (Hopper, 1991: 28; Hopper & Traugott, 2003: 96).

واحدی‌های دستوری شده ممکن است دست‌خوش کاهش آوایی^۲ شوند و عناصر آوایی آنها از میان برود. گاهی نیز مرز تکواژهایی که پیش‌تر، از هم جدا بوده‌اند، از میان می‌رود و ادغام^۳ ساخت‌واژی پدید می‌آید. نمونه‌ای از آن، ادغام یا کاهش آوایی زنجیره *be going to* است که به *be gonna* بدل شده است (Heine, 2003: 579; Bybee, 2015: 617).

۴- تحلیل داده‌ها

در گیلکی مفهوم وجهی اجازه با صورتهای *vâhâštən* (اجازه دادن)، *bedâ* (اجازه بده)، *ne'an* (نهادن) و *tânəstən* (توانستن؛ در شرق به صورت *tonəsan*) نشان داده می‌شود. این صورتهای هم برای صدور اجازه و هم برای درخواست اجازه به کار می‌رود.

۴-۱- *vâhâštən*

vâhâštən مرکب است از پیشوند فعل‌ساز *vâ* و مصدر *hâštən* به معنی «به حال خود گذاشتن، هشتن» و «اجازه دادن» و مادهٔ مضارع آن *vâhal-* است (کریستن‌سن، ۱۳۷۴: ۷۶-۷۷؛ صبوری و روشن، ۱۳۹۴: ۱۱۲).

در زبان اوستایی، ریشهٔ *harz* و درجهٔ ضعیف^۴ آن *hərəz* به معنی «رها کردن، بیرون دادن، خارج کردن» است (Bartholomae, 1961: 1792). در این زبان، با افزودن پسوند *ta* به *harz* یا *hərəz* صورت *haršta-* / *hərəšta* ساخته شده (ibid) که صفت فعلی گذشته^۵ است. *hərəšta-* با حذف *a* پایانی و *r*، در فارسی میانه به *hišt* بدل شده و در فارسی دورهٔ اسلامی به صورت «هشت» و در گیلکی نیز به صورت *hešt* بازمانده است. صورت دیگر این

1. divergence
2. coalescence / phonetic reduction
3. fusion
4. weak grade
5. past participle

ریشه در زبان فارسی باستان به صورت *hard / hrd* به کار رفته است. *hard* با تبدیل *rd* به *l* در فارسی میانه به *hil-* بدل شده، در متون ادب فارسی به صورت «هل-» (Cheung, 2007: 132-133؛ ابوالقاسمی، ۱۳۷۳: ۸۱). و در گیلکی به صورت *hal-* بازمانده است. جملات زیر نمونه‌هایی از کاربرد این ریشه در متون اوستایی است:

- 1) *tā hərəzənti satvaēsəm antarə zqm asmanəmča ...*
و - آسمان زمین در سدویس رها می‌کنند آنان
θrāθrāi pasvā vīrayā
مردم گوسفند نگهداری

برای نگهداری گوسفندان و مردمان ... آنان (فروهرها) ستاره سدویس را در آسمان و زمین رها می‌کنند (یشت ۱۳، بند ۴۳).

hard / hrd صورت دیگر این ریشه در فارسی باستان، تنها با پیشوند *ava* و در همان

معنی اصلی، «ترک کردن» و «رها کردن» به کار رفته است (Kent, 1953: 190):

- 2) *wištāspa manā pitā hauw paraθwai*
پارت او پدر من گشتاسپ
awam kāra avaharda hamiçiya abawd
شد نافرمان رها کرد مردم او

گشتاسپ، پدرم، در پارت بود. مردم از او دست کشیدند (او را رها کردند). نافرمان شدند (کتیبه بیستون ۲، سطر ۹۳-۹۴).

در فارسی میانه، *hišt* و ماده مضارع آن *hil-* به همین معنی به کار رفته است (MacKenzie, 1971: 43).

پاره زیر، درباره هجوم و ورود اهریمن به آسمان و آلودن آن است:

- 3) *mēnōg ī asmān ... guft ō ahreman*
اهریمن به گفت آسمان — مینوی
kū nūn ka andar āmad hē ā-t nē hilēm
رها کنم نه تو - پس آمدی در که اکنون که

مینوی آسمان ... به اهریمن گفت: اکنون که وارد شدی، تو را رها نکنم (زادسپرم، فصل ۳، بند ۱؛ راشدمحصل، ۱۳۸۵: ۴۰، ۱۷۲).

در فارسی میانه، *hištan* برای دلالت بر «رها کردن» یا «ترک کردن» روند انجام کارها هم

به کار رفته است:

- 4) *ērbadestān kardan bē nē hilišn*
نباید رها کرد نه پیشوند فعل هیربدستان رفتن

به هیربدستان رفتن را نباید رها کرد (دینکرد ششم، بند ۹۸؛ Shaked, 1979: 38-39).

5)	<i>awēšān</i>	...	<i>pad</i>	<i>ēč</i>	<i>ēwēnag</i>	<i>pānāgīh</i>
	آنان		به	هیچ	گونه	نگهبانی
	<i>bē</i>		<i>nē</i>		<i>hišt</i>	
	ب		نَ		رها کردند	

(پیشوند فعل)

آنان ... به هیچ روی نگهبانی را رها نکردند (ارداویرافنامه، فصل ۲، بند ۳۶؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۳: ۱۹۸).

در متون ادب فارسی پس از اسلام نیز هشتن هم بر «رها کردن» امور عینی و هم امور انتزاعی و انجام عمل دلالت داشته‌است:

- ۶) چون درآمد آن کدیور مرد زفت / بیل هشت و داس‌گاله برگرفت (رودکی سمرقندی، ۱۳۷۶: ۱۵۸).
 ۷) سوی مرزدارانش نامه نوشت / که خاقان ره رادمردی بهشت (ب + هشت) (فردوسی، به نقل از دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل هشتن).

بدین ترتیب، معنی اصلی این صورت زبانی از دوره باستان تا متون فارسی کاربرد داشته‌است. در فارسی میانه با گسترده شدن حوزه معنایی آن، با نخستین تغییر در معنی اصلی، روند دستوری‌شدگی آن آغاز شده‌است. آنگاه که «رها کردن» امری به قصد انجام کار یا تحقق هدف مشخصی انجام شود، مفهوم اجازه انجام آن کار را به خود می‌گیرد. در برخی بافت‌ها مرز دقیقی بین کارکرد اصلی و دستوری نمی‌توان یافت. در فارسی میانه و متون ادب فارسی پس از اسلام، معنی اصلی و کارکرد دستوری «هشتن / هلیدن» به موازات یکدیگر در زبان رایج است و گاه در برخی بافت‌ها، برای *hištan* می‌توان هم مفهوم واژگانی «رها کردن» و هم مفهوم دستوری «اجازه‌دادن» را در نظر گرفت. این مرحله دیگری در دستوری‌شدگی این صورت زبانی است که طی آن رفته‌رفته، کارکرد واژگانی خود را از دست می‌دهد و بازنمایی مفهوم وجهی اجازه را حاصل می‌کند. در جمله ۸، که درباره چرای و ورود اهریمن به جهان است، آموزگار و تفضلی *hišt* را به معنی «رها کرد» دانسته‌اند و سپس آن را «گذاشت داخل شود» شرح کرده‌اند (آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۶: ۷۶، ۷۷):

8)	<i>ud</i>	<i>agar</i>	<i>abāz dāštan</i>	<i>šāyist</i>	<i>čē rāy</i>	<i>ēg</i>	<i>abāz</i>	<i>nē</i>
	و	اگر	بازداشتن	توانا بود	چرا	پس	باز	نه
	<i>dāšt?</i>	<i>ud</i>	<i>čim andar</i>		<i>hišt</i>			
	داشت	و	چرا	در	رها کرد			

و اگر [اورمزد] قادر بود [اهریمن را] باز دارد، چرا این کار را نکرد و چرا او را رها کرد تا وارد شود؟ / چرا اجازه داد وارد شود؟ (دینکرد پنجم، فصل ۲۳، بند ۶، ۷؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۶: ۹۵).

- 9) *pāsdārīh ēn bawēd kē ēn tan diz mānāg*
مانند دژ تن این که است این پاسداری
be kunēd ... u-š yazad andar dārēd ud dēw
دیو و نگه‌دارد ایزد او - و کند پیشوند فعل
andar awiš nē hilēd
گذارد نه آن - در

پاسداری این است که [کسی] این تن را همچون دژی سازد ... در آن ایزد را نگه‌دارد و دیو را در آن رها نکند / به دیوان اجازه ورود ندهد (دینکرد ششم، E34a: 202-203; Shaked, 1979).

به تدریج، *hištan* در چنین بافت‌هایی معنی اصلی خود، یعنی «رها کردن» را از دست داده و تنها کارکرد دستوری بیان وجه بر عهده گرفته‌است. در غالب جملات فارسی میانه، امری که اجازه انجام آن از طریق *hištan* صادر می‌شود یا همان هدف مشخصی که *hištan* تحقق یا عدم تحقق آن را مجاز می‌کند، به صورت مصدر کامل یا مرخم پیش یا پس از *hištan* آمده‌است:

- 10) *u-šān abarwēzihā ōbārdan nē hilēnd*
اجازه ندهند نه بلعیدن پیروزمندانه آنها - و

آنها (ایزدان) پیروزمندانه اجازه نمی‌دهند [ادیوان جهان را] بلعند (دینکرد پنجم، فصل ۲۴، بند ۲۱الف؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۶: ۹۸-۹۹).

- 11) *ardawān az ān dušxwār sahist ud pas az*
از پس و به نظر آمد دشوار آن از اردوان
ān ardaxšēr nē hišt ō asb nišast
نشست اسب به اجازه داد نه اردشیر آن

آن [سخن] بر اردوان گران آمد و از آن پس، اجازه نداد اردشیر بر اسب بنشیند (کارنامه اردشیر بابکان، بخش ۱، بند ۳۸؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۱۸، ۱۹).

«هشتن / هلیدن» در متون فارسی پیش از فعل اصلی آمده و کاری که مجوز انجام آن با «هل-هشت» صادر یا درخواست می‌شود به جای مصدر مرخم، با جمله پیرو و با حرف ربط «تا» یا «که» نشان داده شده‌است:

- ۱۲) نامه‌ها باید کردن و این جریده‌های خراج سوی ایشان فرستادن، تا هر موبدی به هر شهری دست کاردار خراج بدان جریده نگاه دارد و نهلد که چیزی بیش بستاند (بلعمی، ۱۳۷۲: ۱۶۵).
۱۳) یا مادرا تو ازین ترسایی برمگرد، و بهل تا مرا بسوزانند (طبری، ۱۳۵۶: ۷/۲۰۰۶).
۱۴) نهشت از دلیران خود هیچ یک / که آرند هر بادپا را به تک (فردوسی، به نقل از دهخدا، ذیل هشتن).
۱۵) حافظ ار جان طلبد غمزه مستانه یار / خانه از غیر بپرداز و بهل تا ببرد (حافظ، ۱۳۸۷: ۱۵۸).

به تدریج، در زبان فارسی کاربرد «هشتن» برای دلالت بر مفهوم اجازه منسوخ شده‌است. با حرکت فعل وجهی به پیش از فعل اصلی که در متون فارسی اتفاق افتاده (داده‌های ۱۲-۱۵) و حذف حرف ربط، مرحله دیگری از دستوری‌شدگی طی شده‌است. در گیلکی، *vâhâštən* (پسوند *vâ* و *hâštən*) پیش از فعل اصلی یا متمم خود می‌آمده و حرف ربط پس از آن نیز حذف شده‌است. در گیلکی، *vâhâštən* هم برای صدور اجازه (وجه عامل‌محور) و هم برای درخواست آن (وجه گوینده‌محور) قبل از فعل اصلی آمده و فعل اصلی در وجه التزامی صرف شده‌است. در پارهای ۱۶ تا ۱۹، شخص و شمار -*vâhâšt/vâ(h)âl* براساس صادرکننده اجازه است. کسی است که این اجازه برای او صادر می‌شود، در شخص و شمار متمم یا تابع فعل وجهی بازنمایی می‌شود:

16) *mâryəm terə vâ(h)âlə biši park*
 مریم تو اجازه می‌دهد بروی پارک
 م. ۲ م. ۳

مریم به تو اجازه می‌دهد پارک بروی.

17) *tu vâ(h)âli ti duxtər bušə rašt*
 تو اجازه می‌دهی دخترت برود رشت
 م. ۲ م. ۳

تو اجازه می‌دهی دخترت برود رشت؟

18) *merə vâhâšt mædrese bušəm*
 من -را اجازه نداد مدرسه بروم
 م. ۳ م. ۱

اجازه نداد من به مدرسه بروم.

19) *ahmad ali-yə vâhâšt unə bihinə*
 احمد را -علی داد آن اجازه بخرد
 م. ۳ م. ۳

احمد اجازه داد علی آن را بخرد.

پاره ۲۰، درخواست انجام کار و صدور اجازه از کسی است. شخص و شمار کسی که از او درخواست می‌شود، در فعل وجهی و شخص و شمار درخواست‌کننده در فعل اصلی بازنمایی می‌شود:

20) *merə vâhâl avval ibči buxusəm*
 من -را اجازه بده اول کمی بخوابم
 م. ۲ م. ۱

بگذار (اجازه بده) اول کمی بخوابم.

bedâ - ۲ - ۴

یکی از شیوه‌های بیان درخواست و اجازه انجام کار در زبان گیلکی bedâ است. در فارسی میانه، فعل امر از hištan فارسی میانه hil است. این فعل در متون فارسی همراه با ادات be و حرف ربط tā، زنجیره *be hel tâ را شکل داده است. bedâ گیلکی با کاهش آوایی و از میان رفتن مرز تکواژی عناصر سازنده حاصل شده است. پاره‌های زیر نمونه‌هایی از کاربرد این صورت برای درخواست اجازه از دوم شخص است. در این پاره‌ها bedâ صورت ثابتی دارد و تابع یا متمم آن در وجه التزامی است و شخص و شمار آن براساس کسی که درخواست می‌کند متفاوت است:

21) **bedâ** bušəm avval unə rang-ə **bidinəm**
 اجازه بده بروم اول او را-رنگ ببینم
 م. ۱

اجازه بده اول او را ملاقات کنم (رنگ او را ببینم).

22) **bedâ** bušəm palâ-yə čakunəm ba'ad âyəm
 اجازه بده بروم را-پلو درست کنم بعد می‌آیم
 م. ۱

اجازه بده پلو را درست کنم، بعد می‌آیم.

23) **bedâ** xu γaza-ə buxurə
 اجازه بده خود غذاخورد بخورد
 م. ۳

اجازه بده غذاخورد را بخورد.

در متون فارسی هم، «بتا» به معنی «بگذار تا» برای دلالت بر درخواست اجازه به کار رفته است که صورت تخفیف یافته «بهل تا»، فعل امر دوم شخص مفرد همراه با حرف ربط «تا» است:

(۲۴) بتا روزگاری برآید بر این / کنم پیش هر کس هزار آفرین (ابوشکور بلخی، دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل بتا).

(۲۵) بتا هلاک شود دوست در محبت دوست / که زندگانی او در هلاک بودن اوست (سعدی، همان جا).

benə - ۳ - ۴

این صورت یکی دیگر از ابزارهای درخواست اجازه انجام کار است و غالباً در شهر رشت و در میان جوانان به کار می‌رود، اما سالخوردگان به جای آن صورت bedâ را به کار می‌برند. benə فعل امر با پیشوند be برای مصدر nehan به معنی «گذاشتن، قراردادن چیزی در جایی،

اجازه‌دادن و رهاکردن» (کریستن‌سن، ۱۳۷۴: ۷۶؛ صبوری و روشن، ۱۳۹۴: ۹۸) و برابر «نهادن» در زبان فارسی است. *nehan* در کاربرد واژگانی خود هم رایج است:

- 26) *kitab-ə neham kifə sar*
سر کیف می‌گذارم را - کتاب

کتاب را روی کیف گذاشتم (نهادم).

nehan در گیلکی و «نهادن» در فارسی، از ریشهٔ *dā* با پیشوند *ni* در دورهٔ باستان زبان‌های ایرانی است (Bartholomae, 1961: 721; Nyberg, 1974: 138). مادهٔ مضارع *neh-* در گیلکی و «نه» در فارسی بازماندهٔ *nidaθ-*. مادهٔ مضارع در دورهٔ باستان است. پاره‌های زیر نمونه‌هایی از کاربرد ریشهٔ *dā* با پیشوند *ni* در معنی «قرار دادن» و «نهادن» است:

- 27) *yeŋhe nmāne ašiš ... pāda nidaθaite*
قرار دهد / نهد پا اشی خانه آن
(نام ایزد)

در آن خانه اشی ... پای گذارد / پای نهد (یشت ۱۷، بند ۶).

- 28) *narəṃ iristanəṃ tanūm ... kva nidaθāma*
قرار دهیم / نهیم کجا تن مرده مردان

تن مردان مرده را ... کجا نهیم؟ (وندیداد ۶، بند ۴۴).

در فارسی میانه مادهٔ مضارع *nih-* و مادهٔ ماضی *nihād* به همین معنی به کار رفته‌است

(MacKenzie, 1971: 59):

- 29) *ka ... pāy az may be nihēd*
نهد بیرون گودال از پای اگر

اگر ... پای از گودال بیرون بنهد (زند بهمن یشت، فصل ۴، بند ۲۸).

- 30) *čōn xānagē kē haft frasp*
تیرچوبی هفت که خانه‌ای مانند
ud stunē azēr andar ēstēd. nihād

نهاده شده‌است در زیر ستونی و

مانند خانه‌ای که هفت تیر چوبی و ستونی در زیر آن نهاده شده‌است (ارداویراف‌نامه، فصل ۲، بند ۱۱).

در متون فارسی، «نهادن» به معنی «گذاشتن چیزی در جایی، قراردادن، هشتن» آمده‌است: (۳۱) من ایدون دیدم که یک طبق نان بر سر نهادم و مرغان هوا آن را می‌خورند (ترجمهٔ طبری، به نقل از لغت‌نامه، ذیل مدخل «نهادن»).

(۳۲) بامدادان به حکم تبرک دستاری از سر و دیناری از کمر بگشادم و پیش مغنی بنهادم (گلستان سعدی، همان‌جا).

(۳۳) سنگی گران را به تحمل مشقت فراوان از زمین بر کتف توان نهاد (کلیله و دمنه، همان‌جا).

«نهادن» بدون قید مکان، به معنی «رهاکردن، ترک کردن و فروهشتن» در متون به کار

رفته است:

- (۳۴) آنچه بدز دیده‌ای بازدهی که باد وزارت از سر بنهی، کسی را با تو کاری نیست (تاریخ بیهقی، همان جا).
 (۳۵) جمع کردند و نهادند و به حسرت رفتند / وین چه دارد که به حسرت بگذارد آن را (سعدی، همان جا).
 (۳۶) ماه شعبان منه از دست قدح کاین خورشید / از نظر تا شب عید رمضان خواهد شد (حافظ، همان جا).

و گاه به معنی «واگذاشتن و به حال خود رهاکردن» است:

- (۳۷) مشمس آن بود که انگور را یک هفته به آفتاب بنهند و باز کوبند و به خم‌های سنگین روغن داده اندر کنند و شش ماه بنهند تا تمام برسد (هدایة المتعلمین فی طب، همان جا).

رها کردن و ترک کردن چیزی، به‌ویژه «واگذاشتن و رهاکردن آن به حال خود» وقتی برای انجام کار یا تحقق هدف خاصی است، در ذهن اهل زبان مفهوم اجازه دادن یا اجازه خواستن برای انجام کاری به خود گرفته است. در جمله ۳۷ هدف از رهاکردن و به خود واگذاشتن با حرف ربط «تا» بیان شده است. در گیلکی، وجه امری *benə nehan* (بنه) با حرکت به جایگاه نخست جمله و حذف حرف ربط برای بازنمایی وجه درخواست اجازه (وجه گوینده‌محور) به کار رفته و به این طریق، مرحله دیگری در مسیر دستوری‌شدگی این فعل طی شده است. در پاره‌های زیر، *benə* برای درخواست اجازه به کار رفته و متمم یا تابع آن بسته به شخص و شمار درخواست‌کننده متغییر است:

- 38) *benə ibci zarə unə amrə gəb bezanəm*
 حرف بزنم با او کمی اجازه بده
 ۱. م.

اجازه بده (بگذار) کمی با او حرف بزنم.

- 39) *benə un bušə xanə*
 خانه برود او اجازه بده
 ۳. م.

اجازه بده برود خانه.

tânəstən - ۴-۴

یکی دیگر از صورت‌هایی که برای نشان دادن مفهوم وجهی اجازه از آن استفاده می‌شود، *tânəstən* است که در شرق گیلان *tonəsan* تلفظ می‌شود (صبوری و روشن، ۱۳۹۴: ۷۴). کارکرد اصلی آن بیان مفهوم توانایی فیزیکی و ذهنی است و علاوه بر آن، امکان و اجازه را بازنمایی می‌کند.

همان‌گونه که بابی (۱۹۹۴) یادآوری کرده، یکی از ابزارهای بیان مفهوم اجازه، تحول صورت‌هایی است که بر مفهوم توانایی دلالت دارند. *tânəstən* نیز از نظر سیر تحول، بازمانده

ریشهٔ tav در زبان اوستایی و فارسی باستان به معنی «توانایی داشتن» است (Bartholomae, 1961;):
(638; Kent, 1953: 186)

40) imā ūnarā tya auramazdā upari
به مهارت‌ها اینها که اهورامزدا به
mām niyasaya^t utā=diš atāvayam bartanai
به کار بردن توانستم آنها - و بخشید من

اینها مهارت‌هایی [هستند] که اهورامزدا به من بخشید و من توانستم از آنها استفاده کنم (کتیبهٔ داریوش در نقش‌رستم b، خط ۴۵ - ۴۷).

در فارسی میانه، tuwān از ریشهٔ tav به عنوان ابزاری برای دلالت بر مفهوم «توانایی انجام کار» و متمم آن مصدر کامل یا مرخم است:

41) kas tō nē tuwān griftn
گرفتن تواند نَ تو کس

هیچ کس نمی‌تواند تو را بگیرد (کارنامهٔ اردشیر بابکان، فصل دو، بند ۱۹، به نقل از ابوالقاسمی، ۱۳۸۳: ۲۲۸).

42) nē harwisp-kardār hē gannāg mēnōg
اهریمن هستی انجام‌دهندهٔ هر کار نَ
kū=t man nē tuwān murnjēnīdan
کشتن توانستن نَ من تو - که

ای اهریمن! بر انجام هر کار توانا نیستی و نمی‌توانی مرا بکشی (بندهش، فصل ۵۵، سطر ۱۵-۱۷، به نقل از راستارگویوا، ۱۳۷۹: ۱۷۵).

tuwānist صورت ماضی این فعل است که با افزودن -ist- به tuwān ساخته شده (Nyberg, 196

1974: 196) و برای دلالت بر مفهوم توانایی در زمان ماضی به کار رفته‌است.

tuwān در برخی بافت‌ها، هم بر توانایی فیزیکی و هم بر توانایی ذهنی دلالت داشته و پیش یا پس از فعل اصلی آمده‌است. در پاره‌های زیر، پاسخ دادن به سؤالات علاوه‌بر توانایی فیزیکی مستلزم توانایی ذهنی نیز هست:

43) frašnīhā ī tū az man pursē
می‌پرسی من از تو که پرسش‌ها
man wizārdan nē tuwān
توانم نَ گزاردن من

پرسش‌هایی را که تو از من می‌پرسی، نمی‌توانم جواب بدهم (یوشت فریان، فصل ۱، بند ۲۷؛ Brunner, 1977: 30).

tuwān علاوه‌بر توانایی فیزیکی، برای دلالت بر توانایی ذهنی نیز به کار رفته‌است:

- 44) *ēdōn bawēd kū=š nē tuwān*
 توان نَ - او - که است این گونه
dānistān kū čiyōn weh ud frārōntar
 نیک‌تر و بهتر چگونه که دانستن

Shaked, 1979: این گونه است که او نمی‌تواند بداند که چه چیز بهتر و نیک‌تر است (دینکرد ششم، بند ۸۴؛ ۳۲).
 (32)

در متون فارسی نیز «توانستن» هم بر مفهوم توانایی فیزیکی و هم توانایی ذهنی دلالت دارد (دهخدا، ۱۳۷۷). گاه فعل اصلی به صورت مصدر و گاه به صورت فعل صرف‌شده پس از «توانستن» آمده‌است:

۴۵) توانی بر او کار بستن فریب / که نادان همه راست بیند وریب (ابوشکور بلخی، به نقل از دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل توانستن).

۴۶) زاهد از پای خم باده چه‌سان برخیزم / من نیفتاده‌ام آن‌سان که توان برخیزم (سعدی، همان‌جا).

۴۷) فرمود که جواب نویسد که ما را معلوم شد که مقام شما دراز کشید اکنون هر که می‌تواند بودن می‌باشد و هر کس نتواند بودن و صبر کردن بازگردد (فارسنامه ابن‌بلخی، همان‌جا).

در گیلکی صورت *tānəstən/tān-* هم بر مفهوم توانایی فیزیکی، هم توانایی ذهنی در کسی دلالت دارد. این صورت همواره پیش از متمم خود به کار می‌رود و از نظر شخص و شمار با آن مطابقت دارد. متمم آن هم در وجه التزامی و هم به صورت مصدر می‌آید. اگر *tānəstən* همراه با فعل التزامی باشد، هر دو صورت از نظر شخص و شمار با یکدیگر مطابقت دارند: *tānəm bəšəm* (می‌توانم بروم) و اگر همراه با مصدر بیاید، تنها *tānəstən* برای شخص و شمار صرف می‌شود: *tānəstim šo'an* (می‌توانستم بروم).

پاره‌های زیر، نمونه‌هایی از کاربرد *tānəstən* برای دلالت بر مفهوم توانایی فیزیکی است.

این پاره، بر مفهوم توانایی در نشا کردن زمین در زمان مضارع دلالت دارد. فعل وجهی و فعل اصلی هر دو اول شخص مفردند:

- 48) *tānəm a bejar=ə du ruzə miyan nəša bukunəm*
 نشا کنم در زمان روز دو را - شالیزار این می‌توانم
 .۱ م. .۱ م.

می‌توانم این شالیزار را در عرض دو روز نشا بکنم.

در پاره زیر، توانایی خریدن خانه در زمان مضارع با *tānəstən* بیان شده و فعل وجهی و

متمم آن دوم شخص جمع‌اند:

- 49) *šumân tānid i salə miyân xānə čākunid dārāməndid*
 ثروتمندید بسازید خانه میان سال یک می‌توانید شما
 شما می‌توانید در عرض یک سال خانه بسازید، ثروتمندید.

ادات منفی‌ساز *na* به فعل وجهی متصل می‌شود و بر عدم توانایی فیزیکی در کسی دلالت دارد. پاره ۵۰، بر مفهوم عدم توانایی در خوردن دلالت دارد. فعل وجهی به صورت منفی آمده و فعل اصلی در وجه التزامی و اول شخص مفرد است:

50) *man hondər palayə natânəm buxurəm*

بخورم نمی‌توانم را - پلو مقدار زیاد من

م. ۱ م. ۱

من نمی‌توام مقدار زیادی برنج بخورم.

پاره ۵۱، بر مفهوم عدم توانایی برای ماندن در جایی به سبب بارش باران دلالت دارد. فعل وجهی و متمم آن اول شخص جمع‌اند:

51) *bârân bu, natâmistim bemânim*

بمانیم نمی‌توانستیم بود باران

ج. ۱ ج. ۱

باران بود، نمی‌توانستیم بمانیم.

پاره‌های زیر، نمونه‌ای از کاربرد *tânəstən* برای دلالت بر مفهوم توانایی ذهنی است. در پاره ۵۲، فعل وجهی و فعل اصلی هر دو در زمان ماضی آمده و اول شخص مفردند:

52) *tânəstəm bəgəm hurmət bədâštəm nuguftəm*

نگفتم نگه داشتم حرمت بگویم می‌توانستم

م. ۱ م. ۱

می‌توانستم بگویم، حرمت نگه‌داشتم نگفتم.

پاره ۵۳، پرسش از توانایی حفظ شعر است. فعل وجهی و متمم آن دوم شخص جمع‌اند:

53) *šumân tânid a šərə hifza kunid*

حفظ کنید را - شعر این می‌توانید شما

ج. ۲ ج. ۲

شما می‌توانید این شعر را حفظ کنید؟

ادات منفی‌ساز *na* به فعل وجهی متصل می‌شود و بر عدم توانایی ذهنی در کسی دلالت دارد. پاره ۵۴، بر عدم توانایی درک کردن در سوم شخص جمع دلالت دارد و فعل وجهی و فعل اصلی در شخص و شمار با یکدیگر مطابقت دارند:

54) *ušân natânad tərə dərək bukunəd*

بکنند درک تو - را نمی‌توانند آنها

ج. ۳ ج. ۳

آنها نمی‌توانند تو را درک کنند.

پاره ۵۵، بر عدم توانایی حل مسأله در دوم شخص مفرد دلالت دارد. فعل وجهی و اصلی هر دو در شخص و شمار دلالت دارند:

55)	nətâni	un	məs'al-ə	hal bukuni
	نمی‌توانی	آن	را - مسئله	حل کنی
	.۲ م.			.۲ م.

نمی‌توانی آن مسائل را حل بکنی.

در پاره‌های زیر، *tânəstən* هم توانایی فیزیکی و هم ذهنی را بازنمایی می‌کند. در پاره ۵۶، *tânəstən* بر توانایی راندن ماشین در زمان گذشته دلالت دارد و فعل وجهی و اصلی هر دو سوم شخص مفردند:

56)	bətânest	mâšin-ə	furənə	
	توانست	را - ماشین	براند	
	.۳ م.		.۳ م.	

توانست ماشین را براند.

پاره ۵۷، پرسش از توانایی کسی در نواختن پیانوست. فعل وجهی و اصلی دوم شخص مفردند:

57)	tu	tâni	piyanu	bəzəni
	تو	می‌توانی	پیانو	بزنی
		.۲ م.		.۲ م.

تو می‌توانی پیانو بزنی؟

پاره ۵۸، بر توانایی اول شخص در سخن گفتن به زبان انگلیسی دلالت دارد. فعل وجهی و اصلی هر دو، اول شخص مفردند:

58)	tânəm	ingilisi	gəb bəzənəm	
	می‌توانم	انگلیسی	حرف بزنم	
	.۱ م.		.۱ م.	

می‌توانم انگلیسی حرف بزنم.

توانایی متضمن مفهوم امکان نیز هست؛ در واقع، توانایی انجام کاری، امکان و احتمال وقوع آن است. بنابراین، مفهوم توانایی انجام کار بر امکان تحقق آن هم دلالت می‌کند. در بسیاری از داده‌های فارسی میانه، *tuwān* علاوه بر مفهوم توانایی، بر امکان و احتمال وقوع عمل نیز دلالت دارد:

59)	ka	ziyānag	pas	wināh	kunēd,	ō	bun	ī	šōy
	اگر	زن	پس	گناه	کند	بر	ذمه	شوهر	نشانه اضافه
	nē	bawēd	be ān=ē	ka=š	abāz	tuwān	dāštan		
	ن	است	جز آنکه	او - وقتی	پیشوند فعل	توان	داشتن		
	u-š	abāz	nē	dārēd					
	او - و	پیشوند داشتن	ن	دارد					

پس اگر زن گناه کند، بر ذمه شوهر نیست، مگر آنکه بتواند (او را) بازدارد و باز ندارد / امکان بازداشتن داشته باشد و باز ندارد (روایت آذرفرینغ فرخزادان، پرسش ۲۹؛ رضایی‌باغبیدی، ۱۳۸۴: ۲۵).

60) *man ēn kār pad ayārīh*
 یاری به کار این من
ī ašmāh tuwān kardan

انجام دادن توان شما کسره اضافه

من این کار را به یاری شما می‌توانم انجام دهم / برای من انجام این کار با یاری و همکاری شما محتمل و ممکن است (کارنامه اردشیر بابکان، فصل ۱۲، بند ۱۸؛ Brunner, 1977: 32).

در بافت‌هایی که *tuwān* بدون ارجاع به شخص خاص و تنها برای اطلاق عام به‌کار رفته، کاملاً بر مفهوم امکان و احتمال دلالت دارد. این مفهوم همان است که شرایط درونی و بیرونی را که عامل را به انجام کاری توانا می‌سازد، در بر می‌گیرد و بایبی (1994) آن را احتمال ریشه‌ای نامیده‌است. پاره‌های زیر نمونه‌ای از کاربرد *tuwān* برای دلالت بر احتمال و امکان‌اند و متمم آن مصدر است:

61) *harw kas be abesīhēnēm az man*
 من از نابود کنم پیشوند فعل کس هر
kē zarmān hēm be wirēxtan nē tuwān.
 تواند نَد گریختن پیشوند فعل هستم زرمان کس

هر کسی را نابود می‌کنم، گریختن از من که زرمانم (پیری و فرتوتی‌ام)، ممکن نیست (روایت پهلوی، Williams, 1990/I: 45).

62) *sabukīhā abāz ō asb nišastan nē tuwān*
 توان نَد نشستن اسب بر دوباره به‌آسانی

به‌آسانی دوباره بر اسب نشستن ممکن نیست (یادگار زیران، بند ۸۶؛ Brunner, 1977: 31).

در متون فارسی نیز، در بسیاری از بافت‌ها، «توان» بیش از مفهوم توانایی، بر امکان و

احتمال انجام عمل دلالت داشته و متمم آن به صورت مصدر یا مصدر مرخم آمده‌است:

۶۳) علم احکام علمی وافرست، داد او به تمامی نتوان داد (قابوسنامه، به نقل از خانلری، ۱۳۶۵: ۲/۳۵۹).

۶۴) چگونه کاری بدین عظیمی ... بتوان پوشیدن (کتاب النقص، به نقل از خانلری، ۱۳۶۵: ۲/۳۶۰).

۶۵) اگر در خواندن فروماند، به تفهم معنی کی تواند رسید؟ (کلیله و دمنه، به نقل از دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل توانستن).

۶۶) چه بیان شرایع به کتاب تواند بود (کلیله و دمنه، همان‌جا).

۶۷) بر آب نیل گذر نمی‌توان کرد (سفرنامه ناصر خسرو، به نقل از خانلری، ۱۳۶۵: ۲/۳۵۹).

۶۸) نفس بی علم هیچ نتوانست جز به علم این کجا توان دانست؟ (اوحدی، به نقل از دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل توانستن).

در گیلکی هم، *tânəstən* بر بیان احتمال و امکان یا آنچه بایبی احتمال ریشه‌ای خوانده، به کار می‌رود. پارهٔ زیر، بر احتمال وجود چیزی دلالت دارد و فعل وجهی و متمم آن هر دو سوم شخص مفردند:

69) *nazəri ahmaɣanetar ji a nazər nâtânə vojod bedarə*
وجود داشته باشد نمی‌تواند نظر این از احمقانه‌تر نظری
م. ۳ م. ۳

نظری احمقانه‌تر از این نمی‌تواند (امکان ندارد) وجود داشته باشد.

پارهٔ ۷۰، بر امکان انجام کاری برای اول شخص مفرد دلالت دارد:

70) *agər bəšâyə va bətanəm xetmati bukunəm.*
بکنم خدمتی بتوانم و امکان داشته باشد اگر
م. ۱

اگر امکان داشته باشد و بتوانم خدمتی بکنم.

در فارسی میانه، *tuwān* در برخی بافت‌ها، به‌ویژه بافت‌های پرسشی مفهوم اجازه را بازنمایی کرده‌است. در این بافت‌ها، *tuwān* شرایطی را توصیف می‌کند که در آن، عامل یا گوینده توانایی انجام کاری را دارد. پارهٔ زیر، از متون حقوقی فارسی میانه است که به‌صورت پرسش و پاسخ نوشته شده و دربارهٔ شرایطی بحث می‌کند که طی آن کسی اجازه دارد کاری را انجام دهد یا ندهد:

71) *u=š wināh čand? u=š tuwān ēdōn*
چنین توان او - و چه اندازه گناه او - و

و گناهش چه اندازه است؟ آیا می‌تواند / مجاز است چنین کند؟ (روایت آذرفرنبغ فرخزادان، پرسش ۱۳۷؛ رضایی‌باغبیدی، ۱۳۸۴: ۱۱۲).

در گیلکی، *tânəstən* هم برای صدور اجازه (وجه عامل‌محور) و هم برای درخواست اجازه (وجه گوینده‌محور) به کار می‌رود و از نظر شخص و شمار، با فعل اصلی مطابقت دارد. پارهٔ ۷۲ اجازهٔ برداشتن روسری را برای دوم شخص مفرد صادر می‌کند:

72) *tâni ti rusari-yə vosani*
برداری روسری تو می‌توانی
م. ۲ م. ۲

می‌توانی (اجازه داری) روسری را برداری.

در این پاره، اجازهٔ رفتن را برای سوم شخص مفرد بیان شده‌است:

73)	ahmad	tânə	bušə	bə	xanə
	احمد	می‌تواند	برود	به	خانه
		۳. م.	۳. م.		

احمد می‌تواند (اجازه دارد) به خانه برود.

در پاره ۷۴، عدم اجازه برپایی چادر بیان شده و فعل وجهی و اصلی دوم شخص جمع‌اند:

74)	aye	nâtânid	čadur	bəzənid
	اینجا	نمی‌توانید	چادر	بزنید
		۲. ج.		۲. ج.

اینجا نمی‌توانید (اجازه ندارید) چادر بزنید.

پاره ۷۵، بر درخواست اجازه اول شخص مفرد برای رفتن دلالت دارد:

75)	tânəm	un-ə	amrə	bəšəm	rašt
	می‌توانم	نشانه اضافه - او	با	بروم	رشت

می‌توانم (اجازه دارم) با او به رشت بروم؟

۵- نتیجه‌گیری

ابزارهای بیان وجه اجازه در زبان‌های دنیا از طریق دستوری‌شدگی دو صورت واژگانی پدید آمده‌اند؛ یکی فعل‌هایی با معنی «رهاکردن، ترک‌کردن» و دیگر فعل‌هایی که بر مفهوم توانایی دلالت دارند و در مرحله‌ای، برای بیان مفهوم احتمال به‌کار رفته‌اند. در گیلکی نیز صورت‌های *tânəstən* و *benə, bedâ, vâhâštən* برای دلالت بر مفهوم درخواست یا صدور اجازه، از طریق این دو شیوه پدید آمده‌اند. از این میان، صورت‌های *vâhâštən* و *bedâ* در گیلکی، از ریشه *hard/harz* در دوره باستان زبان‌های ایرانی، به معنی ترک‌کردن و رهاکردن بازمانده‌اند. *hištan* و *hil-* در فارسی میانه به همین معنی بوده و به‌تدریج، برای دلالت بر «رهاکردن» یا «ترک‌کردن» روند انجام کارها هم به‌کار رفته‌است. با کاربرد این فعل در بافت‌های جدید، به‌تدریج دستوری‌شدگی این فعل برای بیان مفهوم اجازه آغاز شده‌است. وقتی «رهاکردن» امری به قصد انجام کار یا تحقق هدف مشخصی انجام شود، مفهوم اجازه انجام آن کار را به خود می‌گیرد. در متون فارسی، هم‌زیستی بین معنی واژگانی و کارکرد دستوری آن وجود داشته‌است. «هشتن» برای دلالت بر مفهوم اجازه با حرکت به جایگاه آغازین جمله و پیش از فعل اصلی، بر مفهوم درخواست یا صدور اجازه دلالت کرده‌است و پس از آن حرف ربط «تا» یا «که» آمده‌است. در گیلکی *vâhâštən* (با پیشوند *vâ*) کارکرد واژگانی خود را از دست داده

و تنها برای بازنمایی مفهوم وجهی درخواست و صدور اجازه در آغاز جمله و پیش از فعل اصلی به کار می‌رود و حرف ربط نیز حذف شده‌است. *vâhâštân* می‌تواند در زمان ماضی (*vâhâšt*) یا مضارع (*-vâhal*) به کار رود و متمم آن در وجه التزامی و در هر شخص و شماری ظاهر می‌شود و لزوماً با شخص و شمار فعل وجهی مطابقت ندارد.

فعل امر دوم شخص مفرد از *hištan* در فارسی میانه *hil* است که در متون فارسی با ادات آمده و همراه با حرف ربط «تا» زنجیره *be hel tâ* را ساخته که در شعر و ادب فارسی به کار رفته‌است. *be hel tâ* در گیلکی، با کاهش آوایی و ادغام ساخت‌واژی به صورت *bedâ* درآمده و تنها برای بیان درخواست اجازه به کار می‌رود. فعل اصلی جمله در وجه التزامی و در هر شخص و شماری ظاهر می‌شود.

benə ابزار دیگری برای بیان مفهوم وجهی اجازه و حاصل دستوری‌شدگی فعل امر از مصدر *nehan* به معنی «قراردادن، رهاکردن» است. *nehan* از ریشه *dā* با پیشوند *ni* در دوره باستان زبان‌های ایرانی است و در فارسی میانه، به صورت *-nihād / nihād* به معنی «نهادن، قراردادن» آمده‌است. نهادن در متون فارسی، علاوه بر «گذاشتن، قراردادن، رهاکردن، ترک کردن»، به معنی «واگذاشتن و به حال خود رهاکردن» نیز آمده‌است. واگذاشتن و رهاکردن چیزی به حال خود، برای انجام کار یا تحقق هدف خاصی، در ذهن اهل زبان مفهوم اجازه‌دادن یا اجازه‌خواستن برای انجام کاری به خود گرفته‌است. در گیلکی، *nehan* علاوه بر معنی واژگانی، کارکرد وجهی نیز یافته‌است. فعل امر دوم شخص مفرد آن (*benə*) پیش از متمم خود می‌آید و برای بیان درخواست اجازه از دوم شخص به کار می‌رود.

tânəstān ابزار دستوری دیگری برای بیان درخواست و صدور اجازه در گیلکی است. این صورت زبانی از ریشه *tav* به معنی «توانایی داشتن» در دوره باستان زبان‌های ایرانی است. *tuwānistān* در فارسی میانه و متون ادب فارسی، علاوه بر فیزیکی و ذهنی انجام کار، برای بیان احتمال نیز به کار رفته‌است، زیرا توانایی متضمن مفهوم امکان نیز هست؛ در واقع، توانایی انجام کاری، امکان و احتمال وقوع آن است. در فارسی میانه، *tuwān* در بافت‌های پرسشی مفهوم اجازه را بازنمایی کرده‌است. در گیلکی نیز، *tânəstān* بازنمایی مفاهیم وجهی توانایی، احتمال و صدور یا درخواست اجازه را برعهده دارد. این فعل وجهی پیش از متمم به کار می‌رود و از نظر شخص و شمار با آن مطابقت دارد.

منابع

- ابوالقاسمی، م. ۱۳۷۳. *ماده‌های فعل‌های فارسی دری*، تهران: ققنوس.
- ابوالقاسمی، م. ۱۳۸۳. *راهنمای زبان‌های باستانی ایران*، تهران: سمت.
- ابوالقاسمی، م. ۱۳۸۷. *دستور تاریخی زبان فارسی*، تهران: سمت.
- اخلاقی، ف. ۱۳۸۶. «بایستن، شدن و توانستن: سه فعل وجهی فارسی امروز»، دستور، ۳(۳): ۸۲-۱۳۲.
- بلعمی، ابوعلی محمد. ۱۳۷۲. *گزیده تاریخ بلعمی*. انتخاب و شرح ر. انزایی نژاد. تهران: امیرکبیر.
- پاینده لنگرودی، م. ۱۳۷۵. *فرهنگ گیل و دیلم (فارسی به گیلکی)*، تهران: امیرکبیر.
- پورهادی، م. ۱۳۹۶. *توصیف ساختمان فعل و مصدر در زبان گیلکی*، رشت: فرهنگ ایلیا.
- دهخدا، ع.ا. ۱۳۷۷. *لغت‌نامه*، تهران: دانشگاه تهران.
- حافظ، ش. م. ۱۳۸۷. *دیوان حافظ براساس نسخه تصحیح‌شده م. قزوینی و ق. غنی*، تهران: ققنوس.
- خانلری، پ. ۱۳۶۵. *تاریخ زبان فارسی*، تهران: نشر نو.
- راستارگویوا، و. س. ۱۳۷۹. *دستور زبان فارسی میانه*، ترجمه و. شادان، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- راشد محصل، م. ت. ۱۳۸۵. *وزیدگی‌های زادسپرم*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- رضایی‌باغبیدی، ح. ۱۳۸۴. *روایت آذرفرنبغ فرخزادان*، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- رودکی سمرقندی، ا. ۱۳۷۶. *دیوان رودکی سمرقندی*. براساس نسخه س. نفیسی و ی. براگینسکی، تهران: نگاه.
- صبوری، ن و روشن، ب. ۱۳۹۴. *فعل‌های گیلکی (بررسی تطبیقی و ریشه‌شناختی گونه‌های گویشی شرق گیلان)*. رشت: ایلیا.
- صبوری، ن و شریفی، ش. ۱۴۰۰. «بررسی معنایی فعل‌های وجهی گیلکی (گونه سیاهکلی)»، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۶(۲)، ۸۱-۱۰۷.
- صبوری، ن. (در حال انتشار). «فعل‌های وجهی غیرشخصی فارسی میانه زردشتی»، *زبان پژوهی طبری*، م. ج. ۱۳۵۶. ترجمه تفسیر طبری، به کوشش ح. یغمائی، ج ۱ و ۷، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- عموزاده، م. رضایی، ح. ۱۳۹۱. «بررسی مفاهیم وجهی زمان دستوری در زبان فارسی»، *پژوهش‌های زبانی*، ۳(۱)، ۵۳-۷۶.
- فروهوشی، ب. (۱۳۷۸). *کارنامه اردشیر بابکان*. تهران: دانشگاه تهران.
- کریستن‌سن، آ.ا. ۱۳۷۴. *گویش گیلکی رشت (پژوهشی درباره شناخت گویش‌های ایرانی)*، ترجمه و تحشیه ج. خمایی‌زاده، تهران: سروش.

- کوه‌کن، س، گلفام، ا. ۱۴۰۰. «از الزام تا نیاز ذاتی: 'باید' در زبان‌های ایرانی غربی نو»، *جستارهای زبانی*، ۱۲(۱): ۱۰۹-۱۴۳.
- محمودی بختیاری، ب. ۱۳۸۷. «ساخت‌واژه افعال باید و شاید»، *دستور*، (۴): ۱۵۳-۱۶۹.
- همایون‌فر، م. ۱۳۹۲. بررسی روند دستوری‌شدگی فعل‌های وجهی زبان فارسی براساس پارامترهای لمان». *دستور*، (۹): ۷۳-۵۰.
- Bartholomae, C. 1961. *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin: W. De Gruyter.
- Brinton, L. J. & Traugott, E. C. 2005. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: University Press.
- Brunner, Ch. j. 1977. *A Syntax of Western Middle Iranian*. Delmar, New York: Caravan Books.
- Bybee, J. L., Perkins R. D. & Pagliuca, W. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Vol. 196. Chicago: University Press.
- Bybee, J. L. and Fleischman, S. 1995. "Modality in grammar and discourse". *Modality in Grammar and Discourse*. Bybee, J. L. and S. Fleischman (eds), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1-17.
- Bybee, J. 2003. "Mechanism of Change in Grammaticalization: The role of frequency". In B.D. Joseph & R.D. Janda (eds.). *The Handbook of Historical Linguistics*, 602-623. Blackwell Publishing.
- Bybee, J. 2015. *Language Change*. Cambridge: University Press.
- Cheung, J. 2007. *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*. Leiden-Boston: Brill.
- Coates, J. 1983. *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Routledge.
- Heine, B., U. Claudi & F. Hünnemeyer. 1991. "From Cognition to Grammar-Evidence from African Language". In E. C. Traugott and C. Heine (eds.). *Approaches to Grammaticalization*, 1/149-187. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Heine, B. 2003. "Grammaticalization". In B.D. Joseph & R.D. Janda (eds.). *The Handbook of Historical Linguistics*, 575-601. Blackwell Publishing.
- Heine, B. & T. Kuteva. 2004. *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge: University Press.
- Hopper, P. J. 1991. "On Some Principle of Grammaticalization". In E. C. Traugott and C. Heine (eds.). *Approaches to grammaticalization*. 1/17-35. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hopper, P.J. & Traugott, E.C. 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: University Press.
- Kent, R. G. 1953. *Old Persian (Grammar, Texts, Lexicon)*. New Haven: American Oriental Society.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Cambridge: University Press.
- Nyberg, H. S. 1974. *A Manual of Pahlavi*. Vol. II. Wiesbaden: Otto Harrsowitz.

- MacKenzie, D. N. 1971. *A Concise Pahlavi Dictionary*. London and New York: Oxford Press.
- Palmer, F. R. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: University Press.
- Palmer, F. R. 2001. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rastorgueva, V.S., Kerimova, A.A., Mamedzade, A.K. , Pireiko, L.A. & Edel'man, D.I. (2012). *The Gilaki Language*. Uppsala: University Press.
- Shaked, Sh. 1979. *The Wisdom of Sasanian Sages (Dēnkard VI)*. Colorado: Westview Press.
- Von Wright, G. H. 1951. *An Essay in Modal Logic*. Amesterdam: North-Holland.
- Williams, A. V. 1990. *The Pahlavi Rivāyat Accompanying the Dādestān ī Dēnīg (2 part)*. Kōbenhavn: Kommissionær Munksgaard.

روش استناد به این مقاله:

حسینی ماتک، ا.، منشی‌زاده، م. و چنگیزی، ا. ۱۴۰۱. «نگاهی تاریخی به صورت‌های بیان وجه اجازه درگیلکی»، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱(۱۳): ۲۳۷-۲۶۳. DOI:10.22124/plid.2023.23511.1620

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

